

РОЗДІЛ 5

**ВИБОРИ ДО ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ
1933–1935 РОКІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР**

Ухвалення Закону «Про часткову зміну устрою територіальної самоуправи» 23 березня 1933 р. стало переломним моментом на шляху розвитку самоврядних інституцій у Польщі. Уніфікуючи устрій самоврядування в межах усїєї країни, новий закон до найбільших змін привів саме в Галичині. Замість колишньої одиначної галицької громади запроваджувалася збірна – волость, яка об'єднувала кілька, а іноді понад десяток одиначних громад. Зміни, які вніс новий закон, були не лише косметичними, поверховими – змінилася сама концепція організації самоврядування. Закон, порівняно з попереднім, зовсім по-іншому визначав роль і місце органів самоврядування в системі політико-адміністративного устрою держави. Він розглядав їх не як окремих, відносно незалежних інститут публічної влади, що виконують свої функції в межах, визначених законом, а як складову державної адміністрації. Таке трактування відобразилося і в новій Конституції Польщі, прийнятій у квітні 1935 р.

З ухваленням закону від 23 березня 1933 р. розпочався тривалий процес реформування системи самоврядування, який закінчився лише наприкінці 1936 р. Він був тісно пов'язаний і з адміністративно-територіальними змінами, і передовсім з утворенням збірних громад – волостей. Нерідко в умовах Галичини головну роль під час створення волостей відігравали не економічні, культурні чи адміністративні чинники, а суто національні. Це стало причиною того, що ставлення українського політикуму як до закону загалом, так і до створення волостей зокрема, було різко негативним.

Реформування устрою самоврядування відбувалося одночасно з виборами до самоврядних органів усіх рівнів. Тривалий виборчий марафон охоплював вибори: до міських, громадських рад та міських урядів і керівництва громад, до волосних рад та управ, а також повітових і воєводських рад. Виборчий процес тривав 2 роки.

Наслідки введення в дію закону та підсумки виборів для українського населення були негативними. Якщо до 1933 р. влада шляхом порушення чинного законодавства намагалася підпорядкувати собі органи самоврядування і значною мірою це їй вдалося, то із прийняттям закону від 23 березня 1933 р. вона одержала правові підстави закріпити такий стан. Процес злиття адміністративної та самоврядної влади з повним підпорядкуванням останньої органам державної влади набув юридичного оформлення. Фактично, самоврядування у класичному розумінні, з тими елементами відносної самостійності, притаманними австрійському періоду, було ліквідоване. Від нього залишилася хіба назва. Такий стан речей, коли все залежить від адміністративної влади, а не від населення, вплинув на рівень зацікавлення останнього самоврядним життям. Вибори 1934 р. проходили в атмосфері байдужості та апатії українського населення. Показовим був той факт, що в більшості громад виборів як таких не було, оскільки висувався лише один виборчий список кандидатів на радних. За таких умов поляки значно збільшили своє представництво в органах самоврядування всіх рівнів. Ці вибори мало чим відрізнялися від попередніх – українське представництво в радах ще більше скоротилося. Так, новий устрій самоврядування повністю відповідав тим вимогам, які ставив перед ним польський владний режим. Адміністративна влада домоглася повного підпорядкування самоврядних органів та усунула будь-яке «самоврядування» з них. Одночасно українське населення було позбавлене будь-якого впливу на діяльність органів самоврядування.

У грудні 1933 р. у Галичині стартував виборчий марафон до місцевих органів влади, який тривав до кінця 1935 р. і закінчився виборами до повітових і воєводських рад. У більшості східно-галицьких міст та містечок вибори були призначені на 10 грудня 1933 р. Лише в незначній кількості міст вони відбулися весною 1934 р.¹.

Відразу після оголошення дати виборів, провідні українські політичні партії на сторінках партійної преси оприлюднили свою позицію щодо них. Провідна думка публікацій – ідея створення спільного виборчого блоку і висунення українських виборчих списків. Із цього приводу на засіданні ЦК УНДО 18 листопада 1933 р. було прийнято низку резолюцій, де стверджено: «З огляду на велику вагу міст у нашому національному житті ЦК вважає необхідним, щоби

¹ Dziennik Ludowy. 1933. 7 grudnia.

українське населення взяло масову участь у виборах. Причому ЦК виключає будь-яке порозуміння з представниками неукраїнського населення»². Проте реалізувати прийняті резолюції не вдалося. Як і під час виборів 1927 р., вузькопартійні інтереси переважили принцип національної солідарності – спільний український передвиборчий блок так і не було створено. УНДО взяло участь у виборах окремо. УСРП і УСДП уклали угоду про спільні дії під час виборів і склали спільні передвиборчі списки. Решта українських партій участі у виборах не взяли³. Треба відзначити ще одну особливість передвиборчої кампанії – вона проходила в умовах незначного зацікавлення населення, особливо якщо порівняти з відповідною кампанією 1927 р. Про це свідчила і відносно невелика кількість публікацій в українській пресі, які до того ж стосувалися або повідомлень про терміни виборів, або ж містили пояснення нової виборчої ординації до міських рад.

Польські політичні партії виявили ще менше зацікавлення виборами. Кілька коротких заміток і повідомлень про призначення виборів – це все, що можна відшукати на сторінках польської галицької преси. Навіть орган ендеків «Kurjer Lwowski», що традиційно приділяв значну увагу українському питанню і, зокрема, міжнаціональним стосункам у сфері самоврядування, на цей раз оминув увагою майбутні вибори до міських рад.

Певне зацікавлення виявила адміністративна влада та діячі, пов'язані з ББСУ. Показовою є стаття у варшавській проурядовій «Gazeti Porannej» під заголовком «Самоуправні вибори»⁴. Автор розкрив позицію уряду, який головну мету нового закону і виборчої ординації вбачав в усуненні політики зі самоврядних установ й обмеженні їхньої діяльності до місцевих справ, переважно господарських. Із цією метою уряд висунув ідею створення спільного передвиборчого блоку трьох народів: польського, українського і єврейського. Проте ця ідея не знайшла розуміння та підтримки як серед українських політичних угруповань, так і опозиційних уряду польських політичних сил, особливо ендеків⁵. Як і під час попередніх виборів, поляки створили спільний передвиборчий блок. І хоча деякі партії, зокрема ППС та ендеки, висунули окремі виборчі

² Діло. 1933. 22 листопада.

³ Sprawy Narodowościowe. 1933. Nr 6. S. 687.

⁴ Gazeta Poranna. 1933. 6 listopada.

⁵ Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1934. 7 stycznia. S. 2.

списки, це було зроблено лише в кількох містах⁶.

За подібною схемою під час підготовки до виборів діяло єврейське населення, яке традиційно мало значне представництво в міських урядах. Формально на виборах у грудні 1933 р. до міських рад єдиного єврейського блоку не було створено, проте євреї виступили єдиним фронтом. Лише у травні 1934 р., під час довиборів до міських рад, єврейські партії та організації продемонстрували небувалу єдність і створили Об'єднаний єврейський виборчий блок. До нього ввійшли навіть ті організації, які мали діаметрально протилежні позиції⁷.

Незначне зацікавлення польської сторони підготовкою до виборів і самими виборами пояснюється впевненістю урядовців у корисних (позитивних) для них результатах виборів. Незважаючи на те, що весь процес підготовки до виборів і їхнє проведення перебували під повним контролем адміністративної влади, остання вдалася до зловживань та фальсифікацій із метою одержання потрібних результатів. Зокрема, в Устриках Нижніх (Львівський повіт) виборча комісія визнала український виборчий список недійсним. Протести проти такого рішення не дали жодних результатів. Те саме трапилося і в Долині. Коли і на цей раз протест залишився без уваги, українці відмовилися взяти участь у голосуванні. У Сасові виборча комісія також визнала недійсним український виборчий список⁸. Це повторилося і в Тереховлі, Будзанові, а в Сокалі поліція вдалася до арештів під час виборів⁹. У Надвірній поза списками виборців опинилося 250 українців. Із тих, що залишилися, одних під різними приводами не допустили до голосування, а інших позбавили права голосу. Внаслідок таких дій виборчої комісії з 940 виборців-українців одного з виборчих кіл участь у виборах змогли взяти лише 525 осіб¹⁰. Визнання недійсними українських виборчих списків і штучні перешкоди в голосуванні були найпоширенішим видом зловживань, хоча й не єдиним. У Сколе 2 грудня 1933 р., незадовго до дня виборів, Головна виборча комісія викликала близько 100 осіб, навіть із вищою освітою, переважно українців, і влаштувала їм іспит

⁶ Dziennik Ludowy. 1933. 7 grudnia.

⁷ Меламед В. Ш. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века). События. Люди. Общество. Львов: ТЕКОП, 1994. С. 178.

⁸ Діло. 1933. 16 грудня.

⁹ Там само. 17 грудня.

¹⁰ Там само. 21 грудня.

із польської мови та знання закону від 23 березня 1933 р. Його результати стали приводом для визнання недійсним українського виборчого списку в I виборчому колі. У відповідь Український виборчий комітет оголосив бойкот виборам до міської ради. Наслідком було необрання жодного українця до міської ради¹¹. У Бучачі український виборчий список визнано недійсним, бо підписи у списках виборців були неповними¹². У Тернополі український список кандидатів на радних також визнали недійсним. Окрім того, українцям влаштовано іспит на знання польської мови, який більшість не склала, і як наслідок, її не допустили до голосування¹³. Подібні випадки адміністративного тиску з боку влади на українське населення під час виборчої акції до міських рад стали масовими. Протести здебільша не допомагали. Зокрема, у Коломиї Український виборчий комітет вніс шість протестів проти виборів міських радних. На жоден із них відповідь так і не надійшла¹⁴. Підсумки виборів були відповідними. Показовою є стаття в газеті «Słowo Polskie», яка дала офіційну оцінку результатів виборів представниками санаційного табору. На думку керівника Головної ради ББСУ на території трьох східно-галицьких воєводств посла А. Домашевича, підсумки виборів із політичного й національного погляду були позитивними. З цього приводу він прямо заявив: «Оцінюю результати виборів як великий успіх державної думки та ідеології ББСУ. Вдалося нам здобути величезну більшість, бо понад 6/7 громадянства всіх національностей і всіх партійних напрямків получили і з'єднали на площині тісної співпраці самоуправи з урядом»¹⁵. Підстави для такої оптимістичної оцінки результатів виборів польська влада безперечно мала. У 35 східно-галицьких містах вибори відбулися на безальтернативній основі, оскільки в них було заявлено і відповідно затверджено лише по одному компромісному списку кандидатів на радних. Із 1 480 мандатів 1 256 здобули кандидати від ББСУ, з них 91 мандат з окремих списків, але в порозумінні з ББСУ¹⁶. З опозиційних

¹¹ Там само.

¹² Діло. 1934. 11 січня.

¹³ Наш прапор. 1933. 14 грудня.

¹⁴ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 91. Тлумацьке повітове староство. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 11.

¹⁵ Діло. 1933. 22 грудня.

¹⁶ Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.). Ф. 231. Тернопільське воєводське управління. Оп. 5. Спр. 1458. Арк. 43.

уряду польських політичних партій найбільше мандатів міських радних здобули національні демократи – 45, ППС – 24, християнські демократи – 22. Загалом польська опозиція спромоглася вибороти лише 81 мандат.

Українські політичні партії здобули 192 мандати, з них на УНДО припадало 173. Усупереч постанові ЦК УНДО про шкідливість укладення передвиборчих компромісів, 77 його членів погодилося на компроміс із представниками ББСУ та укладення спільних виборчих списків. Оцінюючи цей факт порушення партійної дисципліни, «Діло» опублікувало статтю, у якій визнавало, що це «сумний показник занепаду громадської дисципліни»¹⁷. Загалом підсумки виборів для українців були негативними. У Львівському воєводстві з 632 мандатів вони здобули лише 65 (10,3 %), у Станіславському – із 348 – 67 (16,3 %) ¹⁸. Якщо врахувати, що близько половини обраних радних-українців кандидувало із проурядових списків, то результати виборів будуть ще гіршими.

Довибори до міських рад були призначені на 27 травня 1934 р. Вони викликали ще менше зацікавлення в українського населення і мало чим відрізнялися від попередніх. Винятком стали лише вибори до міської ради Львова. Загалом результати довиборів суттєво не вплинули на представництво українців у міських органах самоврядування. Із 572 мандатів українці здобули лише 57¹⁹. Якщо порівняти результати виборів 1927 р. і 1933–1934 рр., то побачимо, що в Тернопільському та Станіславському воєводствах представництво українців у міських радах зменшилося майже наполовину, лише у Львівському воно залишилося на попередньому рівні.

Незважаючи на те, що в більшості східно-галицьких міст вибори відбулися на безальтернативній основі, все ж деяким українцям вдалося домогтися затвердження власного виборчого списку. Подекуди проти результатів українці внесли офіційний протест. Показовий випадок трапився у Тернополі. Ще у грудні 1933 р. до НАТ надійшла скарга від Українського виборчого комітету на результати виборів в одному з виборчих округів міста. Проте протягом 3,5 років НАТ так і не спромігся призначити дату розгляду цього протесту²⁰.

¹⁷ Діло. 1933. 22 грудня.

¹⁸ Наш прапор. 1933. 14 грудня.

¹⁹ Sprawy Narodowościowe. 1934. Nr 2–3. S. 250.

²⁰ Діло. 1937. 7 жовтня.

Значно більшу увагу української громадськості привернули вибори до міської ради та міського уряду у Львові. Це можна пояснити кількома чинниками: 1) це були перші прямі й безпосередні вибори до міської ради в післявоєнний період (до цього як рада, так і магістрат походили з номінації); 2) значний відсоток українців серед львів'ян робив їх сподівання на представництво в міській раді небезпідставними. За даними д-ра Володимира Огоновського, опублікованими в рефераті «Національна, соціальна та професійна структура населення Львова за переписом населення з 3 грудня 1931 р.», на цей момент у місті проживало 312 231 осіб. За визнанням вони поділялися так: 49 747 (15,9 %) – греко-католики; 1 077 (0,3 %) – православні; 157 490 (50,5 %) – римо-католики та 99 595 (31,9 %) – юдеї. За мовною ознакою: 24 245 (7,8 %) – українці (10 892 – русини); 198 212 (63,5 %) – поляки; 75 316 (21,6 %) – євреї²¹. Так, чисельність українців у Львові коливалася в межах 50 тис. осіб.

У березні 1934 р. МВС опублікувало нове розпорядження, яке містило основні положення виборчої ординації до міських рад на території всієї держави²². Цей документ подавав детальний механізм підготовки та проведення виборів до міських рад. Згідно з його положеннями, до міської ради Львова обиралося 72 радних. У квітні 1934 р. львівський воєвода Владислав Беліна-Пражмовський своїм розпорядженням призначив вибори до міської ради Львова на 27 травня 1934 р.²³. Усі українські політичні партії, що мали осередки у Львові, надавали величезного значення майбутнім виборам до міської ради, вказуючи на те, що Львів повинен стати прикладом для решти східно-галицьких міст. Для підготовки до виборів було створено Український виборчий комітет чисельністю 115 осіб. Очолити його посол сейму Степан Білак²⁴. На засіданні виборчий комітет прийняв рішення виступити на виборах з окремим українським виборчим списком і не укладати ні з ким союзів²⁵. Український виборчий комітет розгорнув активну агітацію. Передвиборчі наради відбувалися в багатьох районах міста. З 29 квітня по 10 травня 1934 р. – на Личакові, Левандівці, Середмісті, Жовківському

²¹ Львів у цифрах. Львів: Накладом УКО, 1938. С. 4, 7–8.

²² Dziennik Ustaw RP. 1934. Cz. 29. Poz. 259.

²³ Kurjer Lwowski. 1934. 22 kwietnia.

²⁴ Наш прапор. 1934. 3 травня.

²⁵ Sprawy Narodowościowe. 1934. Nr 2–3. S. 250.

передмісті²⁶. 10 травня – загальноміське передвиборче віче, у якому взяло участь близько 700 осіб²⁷. За кошти Українського виборчого комітету значним накладом були видані брошури, які роз'яснювали положення виборчої ординації. Поширювалися вони безкоштовно.

Вибори до міської ради Львова використали й комуністичні організації, передовсім із метою агітації. Зокрема, у травні 1934 р. у місті була поширена підпільна листівка, що містила відозву окружного комітету Комуністичної спілки молоді Західної України до молоді міста у зв'язку з виборами такого змісту: «27 травня відбудуться вибори до міської ради. Польська буржуазія виборчим шахрайством, терором, розколюванням революційного руху при допомозі реакційних виборчих правил хоче створити собі слухняний фашистський апарат самоврядування. Фашистське самоврядування має служити окупантам для зміцнення їх панування і посилення імперіалістичного грабунку, національного гніту і колоніальної експансії. Фашистсько-окупантське самоврядування проведе зниження платні і буде штовхати безробітних далі на шлях голоду. Але асигнує великі суми на Лігу протиповітряної оборони, на банди “Стшельца”, на “Військову підготовку”». Далі виснувано, що «вибори до самоврядування – це дальше зміцнення окупації та національного гніту»²⁸.

Готувалася до виборів і польська сторона. 6 травня 1934 р. був створений Польський виборчий комітет. Його очолив віцепрезидент Львова З. Стронський. У передвиборчій відозві, прийнятій комітетом, зацентовано: «Нове самоврядування повинно утвердити, розвинути і збагатити безсмертну традицію Львова, як незламну твердиню польськості і любові до держави»²⁹. В іншій відозві зазначено: «Треба пам'ятати, що Львів – це місто зі змішаним населенням. Тому на нас, як на польських мешканцях, лежить високий обов'язок оборони, утримання і зміцнення польського характеру міста»³⁰. А одна з польських львівських газет помістила статтю під красномовним заголовком: «Поляк, який не голосує – зраджує національні інтереси»³¹. Показово, що весь наклад газет, де була на-

²⁶ Діло. 1934. 11 травня.

²⁷ Там само. 13 травня.

²⁸ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 1. Львівське воєводське управління. Спр. 860. Арк. 36–37.

²⁹ Gazeta Lwowska. 1934. 9 maja.

³⁰ Kurjer Lwowski. 1934. 18 maja.

³¹ Gazeta Poranna. 1934. 27 maja.

друкована передвиборча відозва Українського виборчого комітету, влада конфіскувала³².

Львів був поділений на 20 виборчих округів, у 19 із яких були висунуті українські виборчі списки кандидатів на радних. Український виборчий комітет прогнозував здобути до 10 місць у раді, проте дійсність виявилася зовсім іншою. Українська громада Львова змогла обрати до міської ради лише 1 радного з 72 її членів³³. Коментуючи результати виборів, польська «Gazeta Poranna» вийшла під красномовним заголовком «Українська поразка» і не приховувала задоволення з такого стану речей³⁴. Для порівняння треба зазначити, що в Тернополі українці здобули 7 мандатів³⁵.

Поразка українців на виборах до міської ради Львова була прогнозованою, оскільки вся підготовка до проведення виборів здійснювалася під контролем адміністративної влади, яка будь-що намагалася довести «польськість» міста. Зокрема, жодного українця не було призначено членом окружних виборчих комісій, які безпосередньо займалися підготовкою і проведенням виборів. Лише 9 українців із 159 кандидатів призначено заступниками членів виборчих комісій³⁶. Поділ міста на 20 виборчих округів значно зменшив шанси українців на здобуття мандатів. При цьому поділ на округи провели так, що деякі вулиці, на яких переважало українське населення, були поділені між кількома виборчими округами, а це призвело до розпорошення голосів українських виборців. У списках виборців були відсутні прізвища багатьох українців, які мали право голосу. Деякі – перекручені, а це давало головам виборчих комісій можливість не допускати таких виборців до голосування.

Крім того, Головна виборча комісія скасувала українські списки кандидатів на радних в 11 з 20 виборчих округів³⁷. Протести українців не розглядали. Свою негативну роль відіграла і виборча ординація до міських рад, яка не передбачала можливості пропорційності виборів. Голосування, під час якого все вирішувала

³² Діло. 1934. 25 травня.

³³ Там само. 31 травня.

³⁴ Gazeta Poranna. 1934. 3 czerwca.

³⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 32. Тернопільське міське управління. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1–12.

³⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 1.

³⁷ Там само.

проста більшість голосів, призвело до того, що кількість поданих голосів не відповідала кількості обраних радних. Так, українці здобули один мандат у 18-му виборчому окрузі. За український список проголосувало 8 105 виборців. Тут польські соціалісти отримали 9 445 голосів і здобули 5 мандатів³⁸. Так, саме адміністративний тиск властей обумовив той факт, що майже 50-тисячна українська громада Львова змогла обрати до міської ради лише одного свого представника – Івана Стевчака.

Президентом Львова було обрано Вацлава Дрояновського, який і до цього виконував обов'язки іменованого президента. За нього проголосувало 44 радних із 72. Першим віцепрезидентом став С. Островський. Що стосується участі єдиного радного-українця в роботі міської ради, то потрібно зазначити, що вона була мінімальною. Лише раз І. Стевчак виступив на засіданні міської ради. Та коли він розпочав промову українською мовою, польські радні запротестували. Президент міста звернув йому увагу на те, що потрібно промовляти польською і І. Стевчак змушений був покинути трибуну³⁹. Цим виступом обмежилася участь єдиного радного-українця в засіданнях міської ради. Якщо до цього українська громада була позбавлена належного представництва в раді та магістраті Львова, то після виборів 1934 р. фактично втратила його повністю.

Підсумки виборів до міської ради Львова й інших східно-галицьких міст викликали бурхливу дискусію насамперед на сторінках української преси. Партійні угруповання вказували на різні причини таких результатів. УНДО небезпідставно звинувачувало польську владу в передвиборчих зловживаннях і дискримінації українців⁴⁰. На думку керівництва УХО, причина поразки полягала у відмові від виборчого блоку з поляками⁴¹. Для прикладу наводилася позиція єврейської громади Львова, яка здобула 16 місць у раді та провела своїх представників до міської ради, як з окремого єврейського списку кандидатів на радних, так і зі спільного польсько-єврейського. УСРП усю відповідальність за поразку поклала на українське суспільство через недостатню активність та організованість на виборах⁴². Натомість цікаву оцінку підсумкам виборів дав

³⁸ Наш прапор. 1934. 3 червня.

³⁹ Наш прапор. 1935. 4 червня.

⁴⁰ Діло. 1934. 30 травня, 2 червня.

⁴¹ Наш прапор. 1934. 3 червня.

⁴² Громадський голос. 1934. 9 червня.

ФНЄ. Всю відповідальність за негативні для українців результати він поклав на українське політичне керівництво за його неспроможність організувати виборчу акцію й активізувати маси⁴³.

Підсумки виборів до міських рад показали, що з низки причин українське населення міст і його політичні провідники не змогли нічого протиставити адміністративному тиску та втручанню влади в їхній перебіг. Виборча ординація давала можливість владі маніпулювати підготовкою та процесом виборів і тим самим відчутно впливати на результат. Водночас вибори ще раз показали, що в середовищі українських політичних партій відсутня будь-яка політична лінія щодо роботи в органах місцевого самоврядування. Вкотре принцип національної солідарності був принесений у жертву вузькопартійним інтересам.

Що стосується польської сторони, то лозунг збільшення польського «стану посідання» став лейтмотивом не лише виборів до міських рад, а й наступних – до органів самоврядування. Для досягнення своєї мети влада вдалася до всіх можливих засобів адміністративного впливу. Як наслідок польський «стан посідання» в міських органах значно збільшився, при цьому не лише за рахунок українців, а й єврейського населення.

Треба зазначити, що виборчий процес відбувався під час адміністративно-територіальної реформи, яка заторкнула і Галичину. Тому потрібно обережно підходити до порівняння підсумків виборів 1927 р. та 1933–1934 рр., оскільки необхідно враховувати ті територіальні зміни кордонів окремих повітів і воєводств, що відбулися 1934 р. Зокрема, до 1934 р. Львівське воєводство складалося з 28 повітів. Але 1 серпня, під час адміністративної реформи, було ліквідовано повіти Старий Самбір і Стрижів, а Тешанів перейменовано на Любачів. До Львівського воєводства приєднано Турківський повіт, який досі входив до складу Станиславівського⁴⁴. Проте суттєво змінити загальну картину співвідношення польського й українського представництва в органах місцевого самоврядування це не могло.

Поклавши засади асиміляції національних меншин в основу урядової політики щодо українського населення в Західній Україні,

⁴³ Новий час. 1934. 1 червня.

⁴⁴ Trojański P. Liczba, rozmieszczenie oraz struktura wewnętrzna ludności wyznania mojżeszowego w województwie Lwowskim w okresie międzywojennym. *Lwów: miasto-społeczeństwo-kultura*. Kraków: W.S.P., 1998. T. 2. S. 224.

Польща робила все можливе для досягнення своєї мети. Методи збільшення польського «стану посідання» в органах місцевого самоврядування засвідчили, що останні перетворюються на ще один інструмент асиміляції українського населення. У цьому питанні серед польської правлячої еліти простежувалася єдність. Як інкорпораційна концепція ендеків, так і федералістична пілсудчиків передбачала в підсумку колонізацію українського населення. Відрізнялися вони лише методами досягнення мети. Саме тому не виконувалася стаття Конституції 1921 р., яка гарантувала надання культурно-національної автономії українському населенню.

Свого часу зовнішньополітичні міркування змусили сейм погодитися на прийняття закону про воеводське самоврядування для трьох південно-східних воеводств у вересні 1922 р. і створення українського університету. Проте цей закон так і залишився обіцячкою. Натомість був прийнятий закон про мови від 31 липня 1924 р., який значно обмежив сферу вживання української. Згодом урядові програми колонізації українських земель і пов'язаного з ним осадництва ще більше загострили українсько-польські протиріччя. У таких умовах українське населення було позбавлене можливості офіційно апелювати до міжнародних установ й організацій у справі порушення своїх прав. Єдиним способом звернути увагу міжнародної громадськості на факти порушення Польщею своїх зобов'язань щодо національних меншин була можливість використання з цією метою факту підписання Польщею трактату про охорону національних меншин 28 червня 1919 р. Від імені Польщі його підписали Ігнацій Падеревський та Роман Дмовський. Низка положень Трактату зобов'язувала Польщу гарантувати національним меншинам права в галузі віровизнання, освіти, мови, а також у сфері самоврядування. Ліга Націй залишила за собою право контролю за дотримання цих зобов'язань. Делегація Польщі погодилася із правом кожного члена Ради Ліги Націй звернути увагу офіційних властей на порушення чи можливість порушення цих зобов'язань⁴⁵.

Трактат був частиною міжнародної системи охорони прав національних меншин, що ґрунтувалися на міжнародних зобов'язаннях

⁴⁵ Michowicz W. Polska wobec traktatu i procedury mniejszościowej w latach 1920–1934. *Zeszyty naukowe uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne*. Łódź, 1960. Ser. 1. Zecz. 15. S. 192.

та резолюціях Ліги Націй, які містили механізм гарантій їх дотримання⁴⁶. Відразу після підписання трактату, проти нього різко виступили послы в сеймі та польська преса, стверджуючи, що його підписання обмежує суверенітет країни і дозволяє іншим державам втручатися у внутрішні справи Польщі⁴⁷. Особливе невдоволення спричинило положення, яке надавало національним меншинам можливість скласти петиції до Ліги Націй.

Вперше українські політики скористалися такою нагодою після «пацифікації», перетворивши її на чинник міжнародного політичного життя. У січні 1931 р. на адресу Секретаріату Ліги Націй надійшла спільна заява українських послів сейму і сенату, у якій наводився численний фактичний матеріал про порушення Польщею своїх зобов'язань про охорону прав національних меншин під час «пацифікації». Послы вимагали змусити Польщу виконувати свої зобов'язання⁴⁸. Хоча петиція і не призвела до прийняття якоїсь конкретної резолюції із засудженням дій Польщі, все ж примусила її представників у Лізі Націй виправдовувати свої дії щодо мирного населення в Західній Україні⁴⁹. Якщо до 1931 р. Польща прагнула домогтися перегляду своїх зобов'язань по цьому трактату, то після 1931 р. зусилля її зовнішньополітичного відомства були спрямовані на відмову від цього договору. Таке прагнення знайшло логічне завершення в заяві міністра закордонних справ Юзефа Бека від 13 вересня 1934 р. «Про припинення Польщею виконання умов трактату про меншини»⁵⁰.

Реакція провідних українських партій на цю подію була досить спокійною та виваженою й містила багато спільних моментів. Очевидно, вони реально оцінювали можливості цього трактату у справі охорони прав національних меншин. Зокрема, на шпальтах часопису «Діло» з'явилася стаття, яка відображала офіційну позицію УНДО щодо заяви міністра закордонних справ Польщі. У статті стверджувалося: «Для українців виступ міністра Бека має значення подвійне:

⁴⁶ Kutrzeba S. Mniejszości w najnowszym prawie międzynarodowym. Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1925. S. 132.

⁴⁷ Michowicz W. Polska wobec traktatu i procedury mniejszościowej... S. 189–192.

⁴⁸ Діло 1931. 17 січня.

⁴⁹ Швагуляк М. М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х рр. XX ст. *Записки НТШ*. Львів, 1991. Т. 222. С. 111–145.

⁵⁰ Michowicz W. Polska wobec traktatu i procedury mniejszościowej... S. 189–224.

1) негативне – як позбавлення нас останньої можливості боротьби на міжнародній арені;

2) позитивне – як демонстрація проти французько-радянської комбінації з введенням Совітів до Ліги Націй і як дискредитація Ліги в момент її перетворення внаслідок прийняття СРСР, у ворожу для українців організацію»⁵¹. Далі виснувано, що «український народ не буде носити жалобу з приводу заяви Ю. Бека і не бачить в тому для себе катаклізму»⁵².

Під час обговорення заяви голови зовнішньо-політичного відомства Польщі на шпальтах органу УХО – газети «Нова зоря» – з'явилася стаття, у якій було стверджено: «Найкращим способом самоохорони є економічна організація ... Гасло “Свій до свого” стає вирішальним гаслом в житті і смерті народу»⁵³. Оцінюючи роль Женеві, зазначено, що «доля меншин зовсім не там буде вирішена, хоча б ухвалювали різні резолюції»⁵⁴. Подібне становище з цього питання зайняв «Новий час». Спочатку газета визнала відмову Польщі від своїх зобов'язань у межах Трактату про охорону національних меншин «за погіршення існуючого стану»⁵⁵. Проте вже в наступній статті висловлювала думку, що женевські події – це ще один доказ того, що охорона інтересів українців залежить від них самих. «Коли український народ буде становити організовану і гармонійну цілісність, то існування чи неіснування трактату буде мати лише формальне значення»⁵⁶. Позиція офіційної Варшави зводилася до твердження, що Польща не порушує охорони меншин у межах своїх кордонів, бо вона є частиною внутрішнього права Польщі, а лише відмовляється від співпраці з органами Ліги, що виконують контроль над охороною»⁵⁷.

Після закінчення виборів до міських рад і уконституювання міських урядів восени 1934 р. стартували вибори до сільських громадських рад. На підставі розпорядження МВС на 18 вересня 1934 р. було призначено початок виборів в окремих місцевостях.

⁵¹ Діло. 1934. 16 вересня.

⁵² Там само.

⁵³ Наш прапор. 1934. 20 вересня.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Нова зоря. 1934. 16 вересня.

⁵⁶ Там само. 17 вересня.

⁵⁷ Kurjer Poranny. 1935. 28 stychnia.

У більшості сільських громад вибори розпочалися 30 вересня 1934 р.⁵⁸

Як і під час попередніх виборів, українські політичні партії розпочали активну підготовку, популяризуючи серед населення положення виборчої ординації до сільських громад. Особливо наголошувалося на тому, що підсумки виборів до міських рад для українців були негативними, отже, необхідно докласти всіх зусиль, щоб такий результат не повторився на виборах до громадських. «Діло» особливо акцентувало, що новий закон про вибори вимагає старанного підготування й абсолютної солідарності та дисципліни серед виборців⁵⁹. Маючи найбільший організаційний апарат, УНДО взяло на себе роль ініціатора в організації проведення виборів. Посол С. Баран під час обговорення технічних питань, пов'язаних із виборами, торкнувся проблеми укладання передвиборчих угод у селах зі змішаним населенням. Він висловив думку, що справедливі компроміси необхідно укласти⁶⁰. Ця заява тим більше заслуговує на увагу, якщо врахувати той факт, що під час попередніх виборів до міських рад УНДО відмовилося від укладення передвиборчих угод із поляками. Проте, як показали результати, це рішення не витримало проби часом і багато радних-українців кандидувало із проурядових списків. Ця обставина змусила керівництво партії змінити свою позицію в цьому питанні.

Всі спроби створити єдиний передвиборчий український блок знову закінчилися невдачею. І на цей раз партійні інтереси переважили принцип національної солідарності. УНДО, УСРП та ФНЄ взяли участь у виборах окремо. До того ж позиції керівництва українських партій щодо можливості досягнення компромісу були діаметрально протилежними. Якщо легальні партії не передбачали можливості укладення угоди навіть із поляками, то націоналістичні групи виступали не лише проти укладення будь-яких угод із неукраїнцями, а й проти союзу з легальними українськими партіями. Зокрема, «Українські вісті» стверджували, що в сучасних політичних умовах будь-яка самостійна роль самоврядних установ неможлива і будь-які зміни в самоврядуванні не мають значення, необхідно змінювати саму реальність. На думку редакції «Українських вістей», вибори

⁵⁸ Діло. 1934. 5 жовтня.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Sprawy Narodowościowe. 1935. Nr 5–6. S. 595.

до органів місцевого самоврядування – це політичний наступ властей із єдиною метою – зробити неможливими будь-які зміни та зберегти наявний стан речей. Для того, щоби протистояти цьому наступу, українська спільнота повинна докласти максимум зусиль. Проте «необхідно не лише протистояти чужими списками, але й протистояти партійно-політичному поділу українських списків. Кооперація з УНДО, радикалами та іншими зробили б цілі українського населення у виборах невиразними»⁶¹. Проти такого підходу до цієї проблеми різко виступила УСРП. На сторінках «Громадського голосу» з'явилася стаття, у якій наголошувалося, що в момент, «коли майже всі українські політичні організації, які до сих пір мали якийсь вплив на населення, почали працювати, щоб вибори дали позитивні результати для українського народу – становище українських націоналістів є досить смішним, тому що ґрунтується на голому теоретизуванню без конкретних підказок, як організувати працю, як боротись з надужиттями та апатією населення в цій справі»⁶².

Як і під час попередньої виборчої кампанії до міських рад українське населення виявило незначну зацікавленість виборами до громадських рад. Окрім того, ці вибори мали ще одну особливість: у більшості громад вони були формальністю, оскільки ще до них укладалися угоди і висувався один список кандидатів на радних. Це явище набуло масового поширення й було ініційоване представниками адміністративної влади. Старости та польські громадські активісти, переважно із членів «Стшельца» та ББСУ, проводили інтенсивну агітацію. Вона полягала в тому, що старости скликали в повітах збори вїттів і домовлялися з ними про майбутній склад громадських та волосних рад, а також узгоджували кандидатури майбутніх вїттів. Зокрема, староста Коломийського повіту (Станиславівське воєводство) в донесенні воєводі повідомляв, що він особисто двічі об'їздив увесь повіт і всюди проводив консультації з метою укладення компромісних списків⁶³. У Підгаєцькому повіті (Тернопільське воєводство) староста домовився з вїттами, що одна половина майбутніх вїттів буде українцями, а друга – поляками⁶⁴.

⁶¹ Українські вісті. 1934. 11 жовтня.

⁶² Громадський голос. 1934. 17 жовтня.

⁶³ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 8. Коломийське повітове староство. Оп. 1. Спр. 465. Арк. 1.

⁶⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Оп. 1. Спр. 1949. Арк. 1–5.

Таким способом влада намагалася не допустити альтернативних виборів. При укладенні компромісних списків майбутніх радних старости прямо вимагали забезпечити польському населенню непропорційне, щодо його чисельності, представництво у громадській раді.

На цих виборах адміністративна влада також вдалася до відомої тактики грубого тиску на українське населення. Шпальти газет знову заповнили матеріали про зловживання владою під час виборчої акції та фальсифікації їхніх результатів. На цей раз вони викликали значно менше зацікавлення та емоцій⁶⁵. Порушення виборчої ординації були різними. Іноді влада забороняла проведення передвиборчих нарад, організованих українським виборчим комітетом. Зокрема, 7 жовтня 1934 р. зусиллями Повітового народного комітету було призначено віче із приводу виборів громадських рад Зборівського повіту (Тернопільське воєводство). Проте комісар староства заборонив його проведення, пояснюючи тим, що воно почалося пізніше вказаного часу. Протести не допомогли⁶⁶.

Поширенішим явищем було недопущення українського списку кандидатів на радних до участі в голосуванні. Досягалося це різними способами. Зокрема, у громаді Чорнушовичі (Львівський повіт) голова виборчої комісії змусив представника Українського виборчого комітету забрати український список, бо той був внесений пізніше встановленого терміну. Протест проти такого рішення, внесений Українським комітетом, староста відхилив. У підсумку 4 листопада 1934 р. відбулися «вибори без вибору» у формі формального затвердження єдиного проурядового виборчого списку⁶⁷. Подібний випадок трапився і у громаді Ляшки Муровані. Голова виборчої комісії під час виборів зняв із голосування український список через те, що його представник не зміг з'явитися у виборчій комісії у визначений термін, до того ж саме з вини останньої⁶⁸.

Іноді влада вдавалася до прямих поліційних репресій і погроз на адресу українських активістів. Найпоширенішими були заяви з погрозами заарештувати за антидержавну діяльність чи навіть

⁶⁵ Діло. 1934. 18, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29 жовтня.

⁶⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 488, 505, 506, 537, 563, 581.

⁶⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 1869. Арк. 17.

⁶⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 1873. Арк. 21.

помістити в Березу Картузьку тих, хто відмовляється голосувати за урядовий список. Було зафіксовано кілька таких випадків. Зокрема, у громаді Желдець (Жовківський повіт) заарештовано голову Українського виборчого комітету і відправлено в Березу Картузьку, а у громаді Мокротин цього ж повіту заарештовано трьох членів Українського виборчого комітету саме в день оголошення українського списку кандидатів на радних⁶⁹. Не менш дієвим способом забезпечення польського «стану посідання» у громадських радах був поділ громад на виборчі округи. Наприклад, у Тлумацькому повіті (Станиславівське воєводство) громада Ворона налічувала 2 000 українців і 20 поляків, яку поділено на 6 виборчих округів: українці голосували в одному окрузі й обирали 15 радних, а поляки – в п'яти теж 15. В одному з округів голосувало лише шість поляків, які обирали трьох радних⁷⁰.

Масовість зловживань, майже нічим не прикриті втручання адміністративних властей у перебіг виборів стали приводом для спільного запиту 14 лютого 1935 р. послів УПР у сеймі до міністра внутрішніх справ. Під ним поставили підписи 14 українських послів. Текст цього документа загалом дає вичерпну характеристику виборам і виборчим технологіям, застосованим владою під час виборчої акції. Зокрема, у ньому стверджено: «Те, що до цих пір діється при так званих самоврядних виборах в трьох південно-східних воєводствах, не можна назвати виборами. Це не акт вільного висловлення волі народу. Те, що діється з листопада на території трьох південно-східних воєводств під час так званих самоврядних виборів є однією великою сумою зловживань адміністративної влади або призначених нею виборчих комісій»⁷¹. Далі в запиті наведено перелік найхарактерніших видів зловживань: призначення виборів в українських громадах у незручний час, під час сільськогосподарських робіт; неповідомлення про дату голосування; визнання недійсними українських виборчих списків; абсолютна перевага у виборчих комісіях поляків; позбавлення права голосу активних українських громадських діячів; змушення до укладання компромісних списків тощо⁷².

⁶⁹ Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu. (S.S.S.). Okres III. 133 pos. z 11.02.1935. S. 34.

⁷⁰ Ibid. S. 39.

⁷¹ Там само.

⁷² ЦДДАЛ України. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 563. Арк. 1–5.

Вибори проходили в атмосфері байдужості й апатії українського населення. У більшості громад їх як таких не було. У Львівському повіті в 50 громадах із 79 було заявлено на голосування єдиний список. Подібна картина спостерігалася і в інших повітах Львівського воєводства⁷³. У Збаразькому повіті (Тернопільське воєводство) у всіх громадах, за винятком Токи, було заявлено один компромісний список⁷⁴. Загалом, із 2 233 громад Львівського воєводства альтернативні вибори відбулися лише у 247 громадах⁷⁵. У Тернопільському майже в 90 % громад вибори пройшли у формі голосування за єдиний список. Із 1 163 громад, де вони відбулися, лише в 219 конкурували між собою український і проурядовий виборчі списки⁷⁶. Зокрема, у повіті Борщів альтернативні вибори відбулися лише у трьох громадах, в повіті Броди – у двох, у повіті Бучач – у семи⁷⁷. Аналогічно вони проходили й у Станіславівському воєводстві. Лише в 98 громадах із 889 відбулося альтернативне голосування⁷⁸.

Результати таких «виборів без вибору» були відповідними. У Львівському воєводстві українці здобули 34,2 % мандатів радних, у Тернопільському – 42,4 %, а у Станіславівському – 73,4 %. Якщо порівняти ці результати з результатами виборів 1927 р. до громадських рад, то побачимо, що в усіх трьох південно-східних воєводствах представництво українців у громадських радах скоротилося. У Львівському – на 6,2 %, у Тернопільському – на 19,7 %, у Станіславівському – на 6,5 %.

Коментуючи результати виборів, українська преса одноставно стверджувала, що це – поразка українців. Офіційний орган УНДО – часопис «Свобода» – стверджував, що майже всюди, за невеликими винятками, робилися спроби досягнути передвиборчих угод. Але під час переговорів у більшості випадків українці занижували свої вимоги й викликали здивування властей поступливістю, якої ті навіть не очікували. Це свідчить, на думку газети, що деякі кола українського громадянства на селі відмовилися від політичної боротьби і діяли так тому, що на перше місце ставили свої безпосередні

⁷³ Діло. 1934. 2 листопада.

⁷⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 4. Збаразьке повітове староство. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1.

⁷⁵ Sprawy Narodowościowe, 1934. Nr 5–6. S. 596.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Діло. 1934. 11 листопада.

⁷⁸ Sprawy Narodowościowe. 1934. Nr 5–6. S. 596.

інтереси⁷⁹. Орган ФНЄ (група Дмитра Палієва) газета «Батьківщина» наголошувала, що результати виборів до громадських рад – це «болісна поразка українців», а причину таких результатів убачала в тому, що з боку українських партій виборами ніхто не керував. Партії робили вигляд, що керують, однак фактично обмежилися технічними питаннями. Не було пояснено виборцям генеральну політичну лінію українських партій. Не вказано, чи йти на компроміс, чи ні, а якщо йти, то на який. Як наслідок компроміс перетворився на капітуляцію⁸⁰. Велику за обсягом статтю про вибори, яка загалом правильно відображає настрої українського населення після них і робить спробу пояснити причини поразки, вмістила «Мета» – орган УКС. У статті стверджено: «Пройдений виборчий етап показав нам зовсім інше обличчя нашої селянської маси, ніж ми його бачили в 1930 р. на сеймових виборах. Це обличчя сьогодні стомлене, а подекуди й зломлене. Правда, сам виборчий акт до громадських рад куди складніший, ніж був до Сейму. Правда й те, що натиск урядових й громадських польських кіл мав більшу спроможність себе виявити, ніж тоді. Однак правда й те, що в теперішніх політичних умовах ми не зуміли організувати та підняти селянські маси до одноцілої політичної боротьби, до одностайного відпору. Ця маса була в переважній більшості до такої боротьби нездатна. Мало того, цілі наші території являють собою політично деморалізовану селянську масу, в якій переважає шкурність інтересів або руйнуюче все капітулянтство. Підкреслюючи втомлення чи заломлення нашої селянської маси не входимо в те, скільки тут завинила наша партійно-політична роздробленість і безалаберна демагогія наших політичних груп, яка паралізує або робить неможливою всяку одностайну акцію»⁸¹. Далі автор статті вказував на ще одну особливість цих виборів: «... незвичайну активність, а навіть агресивність польських низів на наших територіях. Ми звикли до активної верхівки, до натиску урядового адміністративного апарату. Сьогодні цей апарат майже не втручається в саме технічне проведення якоїсь політичної акції на нашій території. Для цього вже є, наприклад, “Стшельци” чи проурядові політичні організації. У деяких місцевостях (Чортківський та Коломийський

⁷⁹ Свобода. 1934. 11 листопада.

⁸⁰ Батьківщина. 1934. 15 листопада.

⁸¹ Мета. 1934. 25 листопада.

повіті) спостерігаємо цікавий факт: цей польський елемент у своїх вимогах йде далі, ніж урядовий»⁸². І, на кінець, у статті «Про внутрішню єдність», опублікованій у газеті «Наш прапор», стверджено, що вибори до громадських рад показали внутрішню роздробленість села. Причиною такого становища були як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. «Не в тому полягає помилка, що люди в окремих селах укладали угоди з противником, а в тому, що не хотіли домовитись між собою. З розбитим фронтом ніхто не хоче серйозно рахуватись. Українці повинні пам'ятати, що в народі, який не має своєї держави, прагнення до спільного ідеалу повинно перемогти партійне самолюбство»⁸³.

Так, цілий комплекс чинників, детально проаналізованих у пресі, вплинув на негативні для українців результати виборів до громадських рад. Обговорення на шпальтах газет причин поразки української громади у виборах виявило кілька нових аспектів цієї проблеми, порівняно з подібним обговоренням результатів виборів 1927 р. Поряд із традиційними, хоча й небезпідставними, звинуваченнями польських властей у махінаціях і зловживаннях під час виборчої кампанії, українські політичні партії змушені були визнати й власні помилки. Не останню роль у тому, що представництво українців у громадських радах значно скоротилося, відіграв той факт, що український політикум виявився неготовим до активних дій у нових політичних умовах. Партії нічого не змогли протиставити урядовій політиці в цій сфері й адміністративному тиску властей. Це пояснюється, зокрема, й відсутністю в них чіткої програми дій щодо органів місцевого самоврядування. Відсутність самоврядної політики як чогось цілісного засвідчило, що самоврядування й надалі залишається на маргінесі партійних інтересів провідних українських партій і зацікавлення ним епізодичне. Не змогли вони здійснити те, що цілком було їм під силу. Вкотре, хоча б на період виборів, вони не змогли припинити партійних чвар і поставити на перший план принцип національної солідарності. Негативні результати виборів для українців полягали не лише в чисельному зменшенні їхнього представництва у громадських радах, які до того ж втратили своє колишнє значення, а насамперед у тому, що від цієї чисельності залежало їхнє представництво у волосних

⁸² Там само.

⁸³ Наш прапор. 1934. 13 грудня.

радах. Саме волосним радам, за новим законом про устрій самоврядування, були передані компетенції колишньої галицької одиничної громади. Наступні вибори до волосних рад наочно це підтвердили.

Після закінчення виборів до громадських рад та обрання керівництва громад (солтисів і підсолтисів) весною 1935 р. розпочалася чергова виборча кампанія до волосних рад. Закон «Про часткову зміну устрою територіальної самоуправи» передбачав створення збірних громад – волостей через об'єднання кількох одиничних громад. Подібні збірні громади були абсолютною новиною для Галичини, хоча вже існували на Волині. Утворення волостей відбувалося під час проведення адміністративної реформи під керівництвом уряду. Пропозиції про поділ на волості готували старости та воеводи. Організаційно все оформлялося відповідним розпорядженням міністра внутрішніх справ. Так, на цей етап перебудови устрою самоврядування українські політичні чинники не мали жодного впливу.

Процес утворення волостей у трьох південно-східних воєводствах мав свої особливості: адміністративна влада прагнула, щоб резиденцією волосних управ завжди були містечка або села з більшістю польського населення. Від цього правила вона відступала лише тоді, коли провести такий поділ було неможливо. Виступаючи в сеймі 3 листопада 1933 р., Дмитро Левицький гостро розкритикував такий підхід до поділу громад на волості, ствердивши, що створення збірних громад «має на меті зміцнення польського стану посідання. Садибою збірних гмін мають бути малі містечка або села, заселені колоністами, чи там, де переважає польське населення, щоб в цей спосіб зробити залежними від себе громади з перевагою українського населення. Це новий спосіб колонізації, що буде мати негативний вплив на культурний і господарський розвиток українського народу»⁸⁴.

Такий принцип утворення волостей наперед забезпечував перевагу польського елемента в повітовому самоврядуванні. У цьому випадку кількісна перевага українців у громадських радах чи волосних уже не мала жодного значення. Крім того, у спеціальній інструкції МВС стверджувалося, що сільська волость може налічувати понад 10 тис. населення⁸⁵. Розпорядженням властей утворюва-

⁸⁴ Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1933. 12 listopada. S. 8–9.

⁸⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 137. Тернопільський повітовий відділ самоуправління. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 4.

лися малі за кількістю населення з перевагою польського населення і дуже великі – з перевагою українського. На виборах до повітових рад кожна з волостей, незалежно від кількості населення, обирала двох представників. Саме тому ставлення українських послів у сеймі до утворення збірних громад було негативним. Зокрема, виступаючи на сесії сейму 11 лютого 1935 р., посол С. Біляк заявив: «З цілого ряду малих польських колоній утворено окремі волості. Резиденція волостей знаходиться в польських громадах, винятково в мішаних, а території волостей визначено штучно в той спосіб, щоб в повітовому самоврядуванні забезпечити перевагу полякам. Волості з перевагою польського населення утворено з кількох громад, а в склад волостей з перевагою українського населення входить кілька десятків громад. Так, наприклад, польська волость Кривчиці (Львівський повіт), за даними статистики, налічувала 4 016 мешканців і обирала двох членів повітової ради, а українська волость Наварія (Львівський повіт), яка налічувала 13 185 мешканців, обирала трьох членів повітової ради»⁸⁶.

З подібною критикою процесу утворення волостей виступив сенатор Іван Макух під час обговорення в сенаті проекту бюджету МВС. Він заявив: «При утворенні гмін вирішували національні та фінансові чинники, а не комунікаційні, сусідські чи культурні. При утворенні нових громад рішали виключно національні мотиви й упривілеювання польського елементу»⁸⁷.

Так, уже у процесі створення волостей, забезпечивши передумови для переваги поляків у повітових радах, уряд розпочав наступний етап реформування устрою самоврядування. На початку 1935 р. розпочалися вибори до волосних рад. Вони були опосередкованими, тобто лише члени громадських рад і керівництво громад (солтиси й підсолтиси) мали право обирати волосних радних. Вибори повністю контролювали старости і проходили без значного зацікавлення українського населення. Посередність виборів призвела до того, що лише незначна частина населення мала право брати в них участь. Зокрема, 23 лютого 1935 р. відбулися вибори у волості Пруси (Львівський повіт), на яких обирали 16 радних, а право голосу мало лише 102 особи⁸⁸. У волості Давидів (Львівський повіт),

⁸⁶ S.S.S. Określił. 133 pos. z 11.02.1935. S. 34.

⁸⁷ S.S.Senatu. Okres III. 76 pos. z 5.03.1935. S. 20.

⁸⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 2039. Арк. 3–6.

що об'єднувала 9 громад, – лише 193 особи⁸⁹. Така ситуація була притаманна для всіх волостей трьох південно-східних воєводств.

Не обійшлося і без адміністративного тиску. Щоб забезпечити перевагу польському населенню, влада, де це давав можливість національний склад населення, проводила поділ на виборчі округи за національною ознакою. Зокрема, у січні 1935 р. відбулися вибори у Брюховичах (Львівський повіт). Волость, що складалася з 13 громад, була поділена на 4 виборчі округи й обирала 20 радних. Перший виборчий округ складався з 5 польських громад, де обиралося 11 радних, решта 8 громад, з українською більшістю, були поділені на 3 виборчі округи і в них обирали 9 радних⁹⁰. За подібною схемою було проведено поділ на виборчі округи й у волості Малехів (Львівський повіт)⁹¹.

Поділ на виборчі округи за національною ознакою став ще одним інструментом штучного забезпечення переваги поляків у волосних радах. Як і вибори до громадських рад, волосні в більшості також відбувалися без альтернативного голосування. Переважно висувався один проурядовий, у кращому разі – компромісний список кандидатів. У випадку висунення компромісного списку напередодні виборів досягалася відповідна угода. Зокрема, 14 лютого 1935 р. відбулися вибори волосної ради волості Чижки (Львівський повіт). Право голосу мали 172 осіб, обирали 16 радних. Напередодні було погоджено текст угоди такого змісту: «Ми, нижче підписані, ... погоджуємося на такі умови компромісу: 1) 10 радних – поляків та 6 радних – українців і така ж кількість заступників; 2) війт – поляк, підвійт – українець; лавники – поляк і українець»⁹². Незважаючи на чисельну перевагу українського населення у волості, а також у громадських радах, умови угоди забезпечили перевагу польському населенню. Подібного компромісу було досягнуто й у волості Черкаси (Львівський повіт): із 16 мандатів радних – 10 закріплено за поляками. У волості також переважало українське населення⁹³.

За подібним принципом укладалися передвиборчі угоди у всій Галичині. У виняткових випадках до виборів допускали два виборчі

⁸⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 2029. Арк. 18–24.

⁹⁰ Там само. Спр. 2028. Арк. 1–49.

⁹¹ Там само. Спр. 2035. Арк. 1–13.

⁹² Там само. Спр. 2042. Арк. 11.

⁹³ Там само. Спр. 2041. Арк. 9.

списки – український і польський. Якщо ще до голосування влада не знаходила формальних приводів для анулювання українського списку, вона вдавалася до фальсифікацій результатів виборів. У волості Красів (Львівський повіт) українці мали значну чисельну перевагу. Саме тому Український виборчий комітет висунув власний список. Йому протистояв список ББСУ. Право голосу мало 168 осіб. І хоча за український список проголосувало понад 100 осіб, у підсумку виявилось, що переміг проурядовий. На протест проти таких «об'єктивних» результатів виборів староста повіту не відреагував⁹⁴. Укладення дискримінаційних виборчих угод, анулювання українських виборчих списків і фальсифікації результатів виборів, а також сам виборчий механізм призвели до того, що в більшості волостей, навіть із чисельною перевагою українського населення, співвідношення між новообраними радними поляками й українцями складалося не на користь останніх. Показова в цьому національна структура ради волості Чижки (Львівський повіт). Волость складається з 8 громад. Українське населення становить 4 425 осіб, польське – 3 539 осіб. Всього нараховується 166 громадських радних, із них – 74 українці та 92 поляки. До волосної ради обрано 6 українців та 10 поляків. Війтом – поляка⁹⁵. Подібна картина характерна для більшості східно-галицьких волостей, про що свідчать результати волосних виборів. На близько 1 300 членів волосних рад у межах 3-х воеводств українці спромоглися обрати лише 458 радних. Значна частина з них була членами ББСУ або симпатизувала цьому політичному блоку⁹⁶.

Після закінчення волосних виборів протягом травня–червня 1935 р. проходили вибори до повітових рад. Останні, особливо їхні виконавчі органи – повітові відділи, відігравали у структурі органів місцевого самоврядування провідну роль. Будь-яке рішення волосної чи міської ради набувало чинності лише після його затвердження повітовим відділом. Від початку уряд законодавчо закріпив перевагу адміністративного чинника в повітовому самоврядуванні, призначивши старост керівниками рад і відділів. Вибори до повітових рад та відділів відбувалися вперше з часу відновлення незалежності. До 1935 р. повітові ради не обирали, а призначали, й

⁹⁴ Там само. Спр. 2033. Арк. 85–87.

⁹⁵ Свобода. 1936. 2 лютого.

⁹⁶ Громадський голос. 1936. 1 лютого.

вони мали лише дорадчі функції. Вибори не викликали значного зацікавлення українських політичних партій, що можна пояснити кількома причинами. Зокрема, вибори до повітових рад були посередніми. Тобто лише члени волосних рад, війти й їхні заступники з лавниками, а також міські радні та члени міських управ мали право обирати повітових радних. Окрім того, згідно з розпорядженням воєвод, головами виборчих комісій у своїх волостях і містах призначалися війти, керівники міських управ або бургомістри⁹⁷. Ще на стадії проведення волосних виборів, під час укладення компромісних угод між польською й українською сторонами, наперед узгоджувалася кандидатура члена повітової ради. Це у кращому випадку, а переважно все вирішувала воля старости. Тому результати виборів практично були відомі заздалегідь.

До 1934 р. на теренах Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств не було жодної повітової ради чи відділу, де б українці мали більшість. Вибори 1935 р. дали ще нижчий відсоток українців у повітових органах самоврядування. Якщо взяти національний склад повітових рад і відділів будь-якого повіту на території Галичини, то чітко простежується спільна для всіх повітів риса – мінімальне представництво українців у цих органах, незалежно від національної структури населення. У повіті Підгайці (Тернопільське воєводство) з 26 членів повітової ради лише 6 – українці. У відділі вони були представлені однією особою⁹⁸. У Турківському повіті (Львівське воєводство), 88 % населення якого складали українці, з 29 членів повітової ради було лише 11 українців⁹⁹. Те саме й у Станіславському (Станіславське воєводство), 85 % населення якого – українці. З 26 членів повітової ради обрано лише 11 українців. За 2 роки урядування цієї ради не було жодного випадку, коли би був затверджений внесок українських радних. У березні 1936 р. була прийнята постанова про введення до бюджету пункту про надання «Рідній школі» фінансової допомоги в розмірі 250 зл. Проте при затвердженні бюджету його викреслили¹⁰⁰. У Сокальському повіті з 21 повітового радного обрали лише 6 українців. У відділі

⁹⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 11. Підгаєцьке повітове староство. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 19.

⁹⁸ Свобода. 1935. 2 червня.

⁹⁹ Там само. 26 травня.

¹⁰⁰ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Станіславське воєводське управління. Оп. 7. Спр. 783. Арк. 13–16.

опинився лише один українець¹⁰¹. Присутність українців у повітових виділах була показовою. Фактично, без винятків, це були члени ББСУ або прихильники цього блоку. Іноді обирали до відділу людей практично недієздатних, спроможних лише підняти руку при голосуванні. Так, повітова рада в Тернополі складалася із 32 радних: 27 поляків, 3 українців та 2 євреїв. До відділу обрали 5 поляків і 73-річного українця – Д. Дебельського¹⁰². Більш наглядний приклад дає аналіз національної структури місцевого самоврядування в межах одного повіту на всіх рівнях, а також аналіз національного складу виконавчих органів самоврядування.

Візьмімо для прикладу повіт Бучач Тернопільського воєводства. Він складався з 92-х громад, поділених на 11 волостей, 2-х одиничних громад із правами волостей і 3-х міст: Бучача, Бариша та Монастирська. Усіх громадських радних налічувалося 1 698: 970 українців (57,1 %), 317 поляків, 10 євреїв і німець. Міських радних налічувалося 56, із них лише 8 – українців. У 11 волостях було обрано 160 радних, із них 84 (52,5 %) – українці, проте лише в одній війтом обрано українця, а з 33 лавників обрали лише 14 українців (42,4 %). Чисельність працівників волосних управ становила 55 осіб, із яких 21 (38,2 %) – українець. У повітовій раді був 31 радний, із них 8 (25,8 %) – українців. Із 6 членів відділу – лише 2 українці¹⁰³. Така ж ситуація і в повіті Рудки (Львівське воєводство). Повіт складався з 70 громад, поділених на 6 волостей. На загальну кількість – 1 232 громадських радних було обрано 887 українців, 410 поляків, 12 німців та 3 євреї. Тобто у громадських радах українці вдвічі чисельно переважали поляків. Проте до повітової ради було обрано 8 українців, 7 поляків і єврея. До відділу ввійшли 4 поляки та 2 українці¹⁰⁴. Аналіз національної структури органів самоврядування в будь-якому повіті Галичини буде аналогічним. Що стосується повітового самоврядування, то перевага польського елемента в ньому була абсолютною.

Після тривалого виборчого марафону до громадських, міських, волосних і повітових рад та уконституювання їх виконавчих органів уряд вирішив ввести самоврядування на рівні воєводств. Ще

¹⁰¹ ЦДІАЛ України. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 488. Арк. 7.

¹⁰² Там само. Арк. 20.

¹⁰³ Там само. Арк. 16.

¹⁰⁴ Свобода. 1935. 9 червня.

1928 р. Президент Польщі видав розпорядження про організацію й обсяг діяльності органів загальної адміністрації¹⁰⁵. Документ надавав додаткові повноваження адміністративним органам, а також окреслював сферу діяльності та повноваження воєводських рад і відділів. Особливість постанов, що стосувалися воєводського самоврядування, – вони були тимчасовими і мали діяти лише до введення в дію закону від 26 вересня 1922 р. про підстави загального воєводського самоврядування. Розпорядження передбачало створення для співпраці з воєводою у справах, що стосуються самоврядування, воєводської ради та відділу. Проте рада одержала лише дорадчі функції. Відділ мав дещо більші, оскільки саме від його позиції залежало затвердження чи незатвердження ухвал повітових рад. Насправді все вирішував воєвода, оскільки саме він очолював воєводське самоврядування.

Тривалий час уряд не поспішав із виконанням розпорядження президента, пояснюючи це тим, що незабаром набере чинності закон від 26 вересня 1922 р. Проте введення його в дію не відповідало інтересам правлячих кіл, тому обіцянка надати йому чинності так і залишилася невиконаною. Лише 1935 р. уряд розпочав реалізовувати розпорядження президента. Згідно з виборчою ординацією, прийнятою у формі розпорядження міністра внутрішніх справ від 28 березня 1928 р.¹⁰⁶, кожна повітова і міська рада обирала по члену до воєводської. Рада обирала відділ – три особи. Знаючи національний склад повітових рад, неважко було передбачити результати виборів до воєводських.

За даними статистики, у Львівському воєводстві нараховувалося 27 повітів (охопно із м. Львів), у Тернопільському – 17, а у Станіславівському – 12¹⁰⁷. Так, чисельність воєводських радних дорівнювала кількості повітів. Вибори відбулися протягом жовтня–листопада 1935 р. Їхні результати були закономірними – жодного українця у воєводській раді чи відділі.

Закон «Про часткову зміну устрою територіальної самоуправи» вніс зміни не лише в організаційну структуру місцевого самоврядування, а й суттєво перерозподілив владні повноваження між радами та їхніми виконавчими органами на користь останніх. Саме

¹⁰⁵ Dziennik Ustaw RP. 1928. Cz. 11. Poz. 86.

¹⁰⁶ Ibid. Cz. 46. Poz. 453.

¹⁰⁷ Mały rocznik statystyczny / gol. red. S. Szulc. Warszawa: Nakładem G.U.S., 1935. S. 8.

солтиси у громадах і вийти у волостях уособлювали місцеву владу. Ліквідувавши одиничну галицьку громаду й утворивши збірну – волость, закон переніс повноваження колишньої громадської ради на волосну. Громадська рада формально зберегла повноваження щодо розпорядження власним майном, проте, насправді, роль радних зводилася лише до одного – участі у виборах волосних радних. У громадах усі питання вирішували солтис і підсолтис. Формально їх обирали громадські радні, проте затвердження цього вибору залежало від рекомендації волосної ради та згоди повітового відділу, а фактично – від волі старости, який очолював цей відділ. Саме тому чисельність українців-солтисів була мінімальною. Відтак виборів як таких не було, оскільки громадські радні попередньо узгоджували кандидатуру солтиса і підсолтиса з побажанням старости. Затвердження українців на цих посадах було можливим лише в тому випадку, якщо вони були членами ББСУ чи симпатиками цього політичного блоку. Тобто основними критеріями відбору на ці посади були не особисті якості чи фахова підготовка кандидатів, а національна належність і політична лояльність.

Вибори солтисів та підсолтисів у громадах відбулися в кінці 1934 р. – на початку 1935 р., їхні результати в кожному східно-галицькому повіті мали спільні риси – абсолютну перевагу поляків на цих посадах і політичну лояльність українців, як умову їх затвердження. До того ж рішення громадської ради не мало жодного впливу на позицію старости. Зокрема, 20 лютого 1935 р. у громаді Солонка (Львівський повіт) солтисом обрано поляка С. Штиха, а підсолтисом – Т. Гривинського. Вибір останнього староста не затвердив. У результаті перевиборів підсолтисом обрано поляка Я. Майку. Незатвердження українця на цій посаді староста пояснив так: «Т. Гривинський проводив агітацію, ворожу Польській державі, і як такий був відомий»¹⁰⁸. Староста приймав рішення про затвердження чи незатвердження на посаді солтиса на підставі донесень поліції. Достатньо було в донесенні згадки про членство в українській політичній партії чи симпатіях до неї, щоби староста вибору не затвердив. Зокрема, у симпатіях до УНДО були запідозрені новообрані солтиси у громадах Зарваниця, Боків, Голгочі, Носів, Васнівчик, Славентин Підгаєцького повіту (Тернопільське

¹⁰⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 1389. Арк. 112.

воєводство)¹⁰⁹. У цьому ж запідозрили новообраного солтиса у громаді Михайлівці цього ж повіту¹¹⁰. Жоден із них не був затверджений на посаді. У Городоцькому повіті (Львівське воєводство) з 68 солтисів обрано 29 поляків, 18 українців, 14 старорусинів, 7 німців. У Золочівському повіті того ж воєводства обрано 94 солтиси: 65 поляків, 19 українців, 8 старорусинів і 2 німці¹¹¹. На грудень 1934 р. у Збараському повіті (Тернопільське воєводство) в 59 громадах обрали солтисів, із них – лише 8 українців¹¹². Якщо радні виявляли наполегливість й обирали осіб, які не влаштовували старосту, останній по кілька разів не затверджував вибір. Такі випадки трапилися у громадах Антонів¹¹³ та Сусолівка (Чортківського повіту Тернопільського воєводства)¹¹⁴. У Мостиському повіті староста не затвердив жодного солтиса – свідомого українця¹¹⁵.

Оскільки за законом повноваження солтиса і його заступника тривали лише 3 роки, то на рубежі 1937–1938 рр. відбулися чергові вибори. Під час них перевірка кандидатів на політичну лояльність стала нормою і практично не маскувалася. До процесу перевірки була залучена поліція. Повітове староство зобов'язало начальників відділів поліції надавати характеристику на новообраних керівників громад і лише у випадку позитивної характеристики затверджувало їх на посадах. Робилося це практично за однією й тією ж схемою, подібно, як під час виборів солтиса у громаді Брюховичі (Львівський повіт) у травні 1937 р. Солтисом обрали поляка А. Косткевича, підсолтисом – єврея Ф. Гігеля. Староство надіслало до відділу державної поліції такий запит: «Львівське повітове староство наказує донести, якою є поведінка Косткевича А. і Гігеля Ф., а також чи не має перешкод для їх затвердження на посадах солтиса і підсолтиса»¹¹⁶. Отримавши позитивну характеристику, староста затвердив їх вибір. Зовсім по-іншому розгорталися події, коли вибір

¹⁰⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 11. Підгаєцьке повітове староство. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 19–64.

¹¹⁰ Там само. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 16.

¹¹¹ Діло. 1934. 30 грудня.

¹¹² Держархів Тернопільської обл. Ф. 4. Збараське повітове староство. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 2–15.

¹¹³ Там само. Ф. 14. Чортківське повітове староство. Оп. 3. Спр. 125. Арк. 7.

¹¹⁴ Там само. Оп. 3. Спр. 126. Арк. 45.

¹¹⁵ S.S.S. Okres III. 133 pos. z 11.02.1935. S. 39.

¹¹⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 2286. Арк. 8.

громадських радних не збігався з думкою начальника поліцейного відділу. Зокрема, у громаді Поршна (Львівський повіт) 11 березня 1937 р. на посаду підсолтиса було обрано українця І. Галапача. Достатньо було згадати в характеристиці, що він «негативно відноситься до Польщі і поляків і є шкідливий для інтересів держави», щоб його не затвердили на посаді. Обрали іншого, «менш шкідливого», українця¹¹⁷. У лютому 1938 р. обраного підсолтисом у громаді Солонка (Львівський повіт) українця І. Копача не затвердили на посаді. Проти нього висунули такі звинувачення: нелояльний громадянин; будучи радним, виступав проти будови римо-католицької каплиці; під час шкільного плебісциту агітував за українську школу і поширював листівки; симпатизував ОУН¹¹⁸.

Іноді для того, щоби староста не затвердив на посаді, достатньо було бути членом будь-якої української громадської організації. Саме в цьому «звинуватили» обраного солтисом у громаді Піски (Львівський повіт) українця Т. Мандзика¹¹⁹. У випадку, коли громадська рада виявляла наполегливість та послідовність і декілька разів обирала керівниками громади одних і тих самих людей, староста з не меншою послідовністю відмовлявся затверджувати цей вибір. Показовий випадок трапився у громаді Поршна (Львівський повіт). У лютому 1938 р. солтисом було обрано Т. Меленишина, а підсолтисом – А. Торбу (обидва українці). Достатньо було того, що троє жителів села (поляки) звинуватили їх, що вони «українські шовіністи», щоби староста не затвердив вибір¹²⁰. У травні 1938 р. на повторних виборах радні знову обрали Т. Меленишина солтисом. На цей раз староста анулював вибори «у зв'язку з порушенням виборчої ординації»¹²¹. У липні цього ж року його втретє обрано солтисом, і на цей раз староста не міг не затвердити¹²². Причини такої поведінки старости крилися у змісті характеристики, наданої йому поліцією. «Провина» Т. Меленишина полягала в тому, що він «і надалі виявляє свою нелояльність до Польської держави, взяв участь в урочистостях в громаді Підліски з нагоди посвячення “Народного дому”, взяв участь у панахиді по генералу М. Тарнавському, його

¹¹⁷ Там само. Арк. 56–57.

¹¹⁸ Там само. Спр. 2437. Арк. 87.

¹¹⁹ Там само. Спр. 2435. Арк. 51.

¹²⁰ Там само. Спр. 2434. Арк. 46–50.

¹²¹ Там само. Арк. 69.

¹²² Там само. Арк. 80.

дочка публічно носила жалобу по Є. Коновальцю»¹²³. Поліція зробила обшук у будинку Т. Меленишина і звинуватила його в симпатіях до ОУН¹²⁴. Подібні звинувачення були висунуті і проти новообраного солтиса у громаді Щирець (Львівський повіт). Йому інкримінували те, що він був членом «всіх українських суспільно-політичних і громадських товариств: “Рідної школи”, “Просвіти”, “Маслосоюзу” і підтримував їх фінансово; клопотав про виділення ділянки для будови Маслосоюзу; брав участь в урочистостях з нагоди українських свят»¹²⁵. У кінці характеристики зроблено красномовний висновок: «Проти затвердження вибору Г. Книша існують перешкоди політичного характеру»¹²⁶.

Іноді голови виборчих комісій безпосередньо втручалися в перебіг виборів. Робилося це переважно за погодженням зі старостою. Найрезонантніші випадки ставали приводом до офіційних запитів українських послів у сеймі. Зокрема, посол С. Баран звернувся із запитом до міністра внутрішніх справ у справі фальсифікації результатів виборів солтиса у громаді Озимина (Самбірський повіт) 28 січня 1938 р. головою комісії Л. Урбанським¹²⁷. Із подібним запитом до міністра звернувся й посол Дмитро Великанович. Суть справи полягала в тому, що у громаді Верхній Лужок (повіт Турка) 9 березня 1938 р. голова виборчої комісії сам призначив солтиса і підсолтиса. Подібні випадки трапилися у громадах Тур'є, Бусовиська цього ж повіту¹²⁸.

Національна належність і політична лояльність – основні умови, необхідні для затвердження на посаді вїтв. Чисельність українців-вїтв була ще меншою, ніж солтисів. Формально вїтв та його заступника обирала волосна рада, проте без затвердження старости вибір вважався недійсним. Ситуація з виборами на посаду вїтв-українця була тотожною з виборами солтиса-українця. У волосній раді Блюдників (Львівський повіт) із 20 радних 14 були українцями. Проте вибір вїтв-українця двічі скасовували. Волость

¹²³ Держархів Львівської обл. Ф. 7. Львівське повітове староство. Оп. 1. Спр. 2434. Арк. 79.

¹²⁴ Там само. Арк. 87.

¹²⁵ Там само. Оп. 1. Спр. 2435. Арк. 43

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ ЦДДАЛ України. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання. Оп. 1. Спр. 563. Арк. 19.

¹²⁸ Там само. Арк. 16.

Нове Село (повіт Збараж) складалася з 11 українських сіл. Проте вїттом було обрано майора Соколовського з Тернополя, який взагалі не проживав у ній¹²⁹. У Львівському повіті з 14 волосних рад українці здобули більшість лише у 3-х. Проте вибір єдиного українця вїттом у волості Старояричів староста не затвердив¹³⁰. Повіт Городенка (Станіславське воєводство) складався з семи волостей. У всіх волосних радах українці мали більшість. Проте в п'яти волостях вїттами було обрано поляків і лише у двох (Чернява і Тишківці) – українців¹³¹. Повіт Рудки (Львівське воєводство) складався із шести волостей. В усіх громадських радах переважали українці. Проте у трьох волостях вїттами обрано поляків¹³². Повіт Турка Львівського воєводства належить до тих, у якому найбільший відсоток мало українське населення (88 %). Повіт складався з 13 волостей. Проте вибори вїттів були проведені так, що лише у волості Завадка на цю посаду було обрано українця. Затвердження на ній українця пояснюється тим, що він був членом ББСУ¹³³. Всього, за офіційними даними, у 3-х південно-східних воєводствах із 427 вїттів обрали лише 113 українців¹³⁴. Якщо взяти до уваги той факт, що вїйти-українці були затвержені на своїх посадах завдяки тому, що належали до ББСУ або уклали угоду із представниками цього блоку, то про відстоювання українських інтересів у волостях не могло бути й мови.

Ще одним нововведенням влади в устрій виконавчих органів самоврядування було запровадження інституту професійних вїттів. Хоча закон передбачав обрання у волості непрофесійних чи професійних вїттів, перевага здебільша надавалася останнім. Досить високі вимоги до рівня освіти кандидатів на професійних вїттів ще більше ускладнили доступ українців на ці посади. Враховуючи той факт, що відсоток професійних вїттів із року в рік зростав, чисельність українців на цих посадах відповідно зменшувалася. Взагалі сам інститут професійних вїттів суперечив принципу виборності цієї посади. Доволі високі вимоги до кандидатів на ці посади, які передбачали знання законів, розпоряджень і різноманітних вказівок

¹²⁹ Батьківщина. 1935. 4 квітня.

¹³⁰ Свобода. 1935. 28 грудня.

¹³¹ Громадський голос. 1935. 30 березня.

¹³² Свобода. 1935. 9 червня.

¹³³ Там само. 26 травня.

¹³⁴ Громадський голос. 1936. 1 лютого.

властей щодо діяльності громад, ставили додаткові перешкоди для українців, що прагнули обійняти посаду секретаря¹³⁵. Щодо присутності українців на цих посадах влучно висловився під час виступу в сеймі посол С. Біляк: «У зв'язку з перебудовою самоврядного устрою на території Галичини знайдуть роботу нові кадри самоуправної бюрократії. Українці виключені і з цієї сфери. Влада в швидкому темпі на спеціальних курсах готує кандидатів на становища професійних в'їтів, громадських секретарів та допоміжного персоналу. Пан міністр (міністр внутрішніх справ М. Зиндрам-Косцялковський) заявив, що підготовлено в минулому році біля 1 200 кандидатів на ці посади. Між тими кандидатами не було навіть 10 українців»¹³⁶.

У подібному дусі висловився в сеймі й посол Володимир Целевич. Він заявив, що адміністративна влада лише як виняток допускає на посаду волосного секретаря українців. Аналізуючи національний склад волосної бюрократії, посол заявив: «У 496 галицьких волостях (включаючи Краківське воєводство) працює близько 2 000 службовців. Серед них немає навіть десятої частини українців»¹³⁷. Присутність українців серед службовців повітового самоврядування взагалі була винятковою. Про причини такого стану речей дає уявлення розпорядження станиславівського воєводи. Передбачаючи майбутні вибори до повітових рад, він розіслав старостам розпорядження: «... необхідно врахувати те, що прийдуть вибори до повітових рад, тому необхідно постаратись про те, щоб всі посади в повітових відділах були розподілені стосовно польської рації стану, щоби потім, де ці нещасливі українці увійдуть до повітових рад, не було можливості прийняти ані одного службовця української народності»¹³⁸.

Отже, процес реформування устрою самоврядування через його уніфікацію в межах усїєї країни закінчився наприкінці 1935 р. Найбільше змін зазнала Галичина. Національна структура населення регіону обумовила те, що процес реформування мав свої особливості. Значний відсоток українського населення змусив уряд шукати нових шляхів реалізації своїх планів, що полягали в непропорційному

¹³⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 25. Богородчанський повітовий відділ самоврядування. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 2.

¹³⁶ S.S.S. Okres III. 133 pos. z 11.02.1935. S. 41.

¹³⁷ Свобода. 1938. 17 липня.

¹³⁸ S.S.S. Okres II. 70 pos. z 31.01.1930. S. 28.

забезпеченні представництва поляків у місцевих органах влади. До того ж це досягалося не лише максимальним використанням адміністративного ресурсу та застосуванням відповідних виборчих технологій, а й прийняттям потрібних законів. У цьому плані Закон «Про часткову зміну устрою самоуправління» повністю відповідав потребам правлячого режиму. Вибори 1934–1935 рр. до громадських, волосних і повітових рад призвели до значного зменшення чисельності українців у них. Більшого властям досягти не вдалося, оскільки цьому завадив значний відсоток українців, особливо в селах. Проте це вже не мало суттєвого значення, оскільки владні повноваження закон передавав виконавчим органам рад. Саме самоврядна бюрократія уособлювала місцеву владу. Уряд домогся того, що присутність українців серед керівників громад, волостей, міст була мінімальною. Вдалося йому досягти й ще однієї, не менш важливої, мети – знищити рештки самоврядних традицій австрійського типу, що ще жили серед української спільноти, та перекреслити надії українців на те, що вони зможуть використати органи місцевого самоврядування для розбудови свого національного життя. Процес витіснення українців із рад та їхніх виконавчих органів супроводжувався паралельним процесом підпорядкування органів самоврядування адміністративній владі. Новий закон заперечував головний принцип самоврядування – виборність керівництва громадських урядів. Національний аспект при прийнятті старостою рішення про затвердження обраного радою кандидата на посаду солтиса чи вїйта відігравав головну роль. Окрім того, на рівні повітів і воеводств дійшло до безпосереднього злиття самоврядного й адміністративного чинників в устрої держави. Фактично, реформа самоврядування, започаткована законом від 23 березня 1933 р., призвела до ліквідації останнього.

Микола Іваник, Юрій Касараба